



ભારતમાં સ્ત્રી-પુરુષ પ્રમાણના અંકડાઓનો અભ્યાસ
કરતાં જણાય છે કે, 1901થી 1991ના સમયગાળામાં
દેશમાં ૬૨ હજાર પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૯૯૧થી ૧૯૦૧ને
૧૯૮૧ થી ૧૯૭૧ના પણ પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૯૭૧થી ૧૯૫૧ના
અસમતુલા દર્શાવે છે. ૧૯૯૧થી ૨૦૧૧ના બે દર્શકમાં આ
પ્રમાણ વધીને ૧૯૪૦ થયું. સ્ત્રીઓની સંખ્યામાં થયેલો આ
સુધારો થયો હોવા છતાં તે નોંધપાત્ર નથી.

- સમગ્ર રીતે ભારતમાં શ્રી-પુરુષ પ્રમાણમાં થયેલું અસમતુલન ચિંતાનો વિષય બન્યો છે.
- ભારતના એકમાત્ર રાજ્ય કેરલમાં 2011માં ૬૨ ૧૦૦ પુરુષોએ શ્રીઓની સંખ્યા ૧૦૮૪ હતી, જે દેશનાં અન્ય રાજ્યોની તુલનામાં ઉંચી સપાઈ દર્શાવે છે.
- ગુજરાતમાં 1951માં આ પ્રમાણ ૯૫૪ હતું, તે 2011માં ઘટીને ૯૧૮ થયું.

- સમગ્ર દેશના શ્રી-પુરુષ પ્રમાણની તુલનામાં કેરલ રાજ્યમાં શ્રીઓની સંખ્યામાં તીવ્ર વધારો અને ગુજરાત રાજ્યમાં તીવ્ર ઘટાડો થયો હતો.
- વસ્તીના શ્રી-પુરુષ પ્રમાણમાં જોવા મળતી આ અસમાનતા શ્રીઓ પ્રત્યેના સામાજિક લેદભાવને વ્યક્ત કરે છે. શ્રી-પુરુષ પ્રમાણની અસમતુલા નીચેનાં કારણોથી સર્જય છે :

- કુટુંબમાં સ્ત્રીની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે.
- દીકરાની તુલનામાં દીકરીને અપૂરતું પોષણ મળે છે.
- માંદગીના સમયમાં દીકરીઓને તબીબી સારવારથી વંચિત રાખવામાં આવે છે.
- પુત્ર ઘેલણાને કારણે આધુનિક યુગમાં તબીબી સાધનો સ્ત્રીભૂષણત્યામાં સહાયક બન્યાં છે.

- 6 વર્ષથી નાની ઉંમરના છોકરાઓની સંખ્યાની સામે છોકરીઓની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો છે. ઈ. સ. 2001ની વસ્તીગણતરી મુજબ ગુજરાતમાં દર 1000 છોકરાઓએ છોકરીઓનું પ્રમાણ 878 હતું, જ્યારે કેરલમાં તે 960 હતું.
- આ અસમતુલા ભવિષ્યમાં આવનારાં સામાજિક પરિણામો અંગે ચિંતા ઉપજાવે તેવી છે.

- સ્થી-પુરુષ પ્રમાણની અસમતુલા ઘટાડવા માટે સરકારે કાયદાકીય જોગવાઈઓ કરી છે. પરંતુ કાયદાઓનો અસરકારક અમલ ન થતાં તે મોટે ભાગે તે કાગળ પર જ રહે છે.
- પંજાબ, હરિયાણા અને ગુજરાત જેવાં આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ રાજ્યોમાં સ્થી-પુરુષ પ્રમાણની અસમતુલા વિશેષ જોવા મળે છે.

- સામાજિક સંબંધો, રૂઢિઓ અને માન્યતાઓ તેમજ આર્થિક લાભ-ગેરલાભની ગણતરીઓ સ્ત્રી-પુરુષ પ્રમાણને અસર કરે છે.
- સમાજમાં સ્ત્રી-પુરુષ પ્રમાણની અસમાનતાની વિવિધ અસરો થાય છે:
- સમાજની માળખાકીય વ્યવસ્થામાં અંધાધૂંધી પેદા થઈ શકે.

- સ્ત્રીનું નીચું પ્રમાણ ભવિષ્યની લગ્નવ્યવસ્થામાં અસ્થિરતા પેદા કરી શકે.
- દહેજપ્રથાને કારણે સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ નીચું જોવા મળે છે.
- પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિ લાંબો સમય ચાલુ રહે તો લગ્નબજારમાં સ્ત્રીઓની માંગ વધે અને તેમનો પુરવઠો ઘટે.

➤ તથી સ્થીનનું મૂલ્ય ઊંચું અંકાય. પરિણામે દીકરીનાં માતા-પિતાને દહેજ આપવું પડે છે તેના બદલે દીકરાનાં માતા-પિતાએ દહેજ આપવું પડે. સ્થીઓના સામાજિક દરજામાં વધારો થાય તેવું પણ બની શકે. વાસ્તવમાં, સમાજ પુરુષપ્રધાન હોવાથી આવી પરિસ્થિતિ સ્થીઓની સ્થિતિ સુધારશે એમ કહી શકાય નહિ.

- સ્ત્રીઓ પર થતા અત્યાચારો, બળજબરી અને હિંસામાં વધારો થાય એવી શક્યતા પણ છે.
- સ્ત્રી-પુરુષ પ્રમાણની અસમાનતા ઘટાડવા માટે સ્ત્રીઓનો સામાજિક દરજો ઊંચો લઈ જવો જરૂરી છે.
- આ માટે સ્ત્રીભૂણનું રક્ષણ, દીકરીને પૂરતું પોખણ તથા દીકરીને પૂરતું રિક્ષણ આપવું જોઈએ.

➤ આમ, રક્ષણ, પોખરણ અને શિક્ષણની ત્રિપાંખિયા
વ્યૂહરચના સ્થી-પુરુષ પ્રમાણની અસમાનતા ઘટાડી
શકે છે. સ્થીભૂણા- હત્યાવિરોધી કાયદાનો ખરેખર
અમલ થાય અને દીકરીને પોખરણક્ષમ આહાર મળી
રહે તો સ્થીઓના સ્વાસ્થ્યના પ્રશ્નો હલ થઈ શકે.

➤ દીકરીને પૂરતું શિક્ષણ મળી રહે તો સ્વસ્થ અને
શિક્ષિત સ્ત્રી સમાજમાં તેને થતા અન્યાય સામે
લડીને સમાન તક મેળવી શકે અને તેનો સામાજિક
દરજો પણ ઉંચો લઈ જઈ શકે. તથી સ્ત્રી-પુરુષ
પ્રમાણની અસમાનતા ઘટાડવા માટે આ ત્રણેય
મોરચે એકસાથે લડત આપવી પડે.

(2) ઉંચા જન્મ-દર માટેનાં કારણોની વિગતે ચર્ચા કરો.

- ભારતમાં જન્મદરના અંસ્ડા પરથી કહી શકાય કે
1951ની સરખામણીએ 2011માં જન્મદર 18.1
જેટલો ઘટીને 21.8 થયો છે.
- 60 વર્ષના સમયગાળામાં ધીમા દરે જન્મદરમાં
ઘટાડો થવા પામ્યો છે.

- આમ, ભારતમાં મૃત્યુદરને ઘટાડવામાં જેટલી સક્ષળતા મળી છે તેટલી સક્ષળતા જન્મદર ઘટાડવામાં મળી નથી. પરિણામે જન્મદર ઊંચો રહ્યો છે.
- ભારતમાં ઊંચા જન્મદર માટેનાં કારણોને ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી શકાય : 1. સામાજિક પરિબળો, 2. આર્થિક પરિબળો અને 3. અન્ય પરિબળો.

1. સામાજિક પરિબળો :

(i) સાર્વત્રિક લગ્નપ્રથા :

➤ ભારતમાં લગ્ન એક ધાર્મિક સંસ્કાર છે. લગ્ન ન કરનાર વ્યક્તિ પ્રત્યે સમાજ શંકાની નજરે જુઓ છે. તેથી દરેક સ્ત્રી-પુરુષ, દિવ્યાંગ સૌ લગ્નગ્રંથિશી જોડાય છે. આમ, સાર્વત્રિક લગ્નપ્રથાથી જન્મદર ઉંચો જાય છે.

□ (iii) નાની ઉંમરે લગ્ન અને વિધવા-પુનઃલગ્ન :

➤ ભારતમાં બાળલગ્ન ન કરવાનો કાયદો હોવા છતાં ઘણા વિસ્તારોમાં નાની ઉંમરે લગ્ન થાય છે. તેથી સ્ત્રીઓનો પ્રજનનકાળ ખૂબ જ લાંબો રહે છે. વળી, દેશમાં પુનઃલગ્ન કાયદેસર હોઈ વિધવાઓ પુનઃલગ્ન કરે છે. પરિણામે જન્મદર ઊંચો જોવા મળે છે.

□ (iii) પુત્રપ્રાપ્તિની ઘેલણા :

➤ ભારતીય સમાજ પુરુષપ્રધાન હોવાથી પુત્રીઓ કરતાં પુત્રોને વિશેષ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. પુત્ર કુટુંબના વંશને ચાલુ રાખે છે તેમજ વૃદ્ધાવસ્થા દરમિયાન તે મા-બાપની સંભાળ લે છે એવી પ્રબળ માન્યતા છે.

➤ વળી, ધાર્મિક માન્યતાઓને કારણે પુત્ર પ્રાપ્ત ન
થાય ત્યાં સુધી બાળકોની સંખ્યા વધારવામાં
શિક્ષિત મા-બાપ પણ અચકાતાં નથી. ઊંચા
જન્મદરનું આ પણ એક મહત્વનું કારણ છે.

(iv) સંયુક્ત કુટુંબપ્રથા :

- ભારતમાં ગ્રામીણ વિસ્તારમાં સંયુક્ત કુટુંબપ્રથા મોટા પ્રમાણમાં છે. તેથી બાળકના ઉછેરની આર્થિક જવાબદારી કુટુંબના બધા સત્યો વચ્ચે વહેંચાઈ જવાથી બાળક બોજારૂપ બનતું નથી. પરિણામે જન્મદર ઊંચો રહે છે.

2. આર્થિક કારણો :

(i) શિક્ષણનું નીચું પ્રમાણ :

➤ સ્ત્રી-શિક્ષણ અને ઉચ્ચા જન્મદરના પ્રમાણ વચ્ચે ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. અપૂરતા શિક્ષણના કારણે નિરક્ષર સ્ત્રીઓ નાના કુટુંબનું મહત્ત્વ જલદી સમજી શકતી નથી. પરિણામે શિક્ષણનું સ્તર નીચું હોય તેવાં કુટુંબોમાં બાળકોની સંખ્યા વધારે જોવા મળે છે.

➤ દેશના ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં તથા પછાત રાજ્યોમાં
અશિક્ષિત સ્થીઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું છે. તેથી
લોકોમાં જીવન જીવવાની વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિ, કુટુંબના
ભાવિ સુખ વિશેની દીર્ઘદૃષ્ટિ વગેરેનો અભાવ હોય
છે. આમ, અજ્ઞાન અને નિરક્ષરતાને કારણે જન્મદર
ઊંચો રહે છે.

(ii) આવકની નીચી સપાઠી :

- કુટુંબની આવક ઓછી હોય પણ 'આજા હાથ
રળિયામણા' એ ન્યાયે કુટુંબમાં વધારાનું બાળક
જવાબદારી નહીં પણ અસ્કામત ગણાય છે. કારણે કે, તે
બાળક ભવિષ્યમાં કુટુંબની આવકમાં વધારો કરશે તેવી
આશા સેવાય છે. આવી માન્યતાને કારણે જન્મદર ઊંચો
જોવા મળે છે.

□ (iii) બાળ-મૃત્યુદરનું ઊંચું પ્રમાણ :

➢ ભારતમાં ગરીબી, દીકરીના જન્મની ઉપેક્ષા, પોષણયુક્ત આહારનો અભાવ, સ્થીઓની વારંવાર થતી કસુવાવડ, ઉછેરની જૂની માન્યતા, આરોગ્યની સગવડોનો અભાવ, બે બાળકોના જન્મ વચ્ચેનો ઢ્રેકો ગાળો વગેરેને કારણે બાળકોનાં વધુ મૃત્યુ થતાં હોવાથી લોકો વધારે બાળકોને જન્મ આપવાનું વલણ ધરાવે છે, જે ઊંચા જન્મદરમાં પરિણામે છે.

3. અન્ય પરિબળો :

(i) ઉંચો પ્રજનનદર :

➤ સામાન્ય રીતે પ્રજનનક્ષમતા ધરાવતી સ્ત્રીઓની ઉંમર 15થી 49 વર્ષ સ્વીકારવામાં આવી છે. આ વયજ્ઞથમાં હોય તેવી સ્ત્રીઓ માટે સરેરાશ જીવિત બાળકોની સંખ્યા ભારતમાં 1961માં ૭ જેટલી હતી. તે ઘટીને 2011માં ત્રણ જેટલી થઈ છે.

- નાની ઉંમરે થતાં લગ્નોને કારણે પ્રજનનક્ષમતાનો સમયગાળો લાંબો બને છે અને માતૃત્વ ધારણા કરી શકે તેવી સ્ત્રીઓમાં અપરિણીત સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ઓછું છે. તેથી પણ જન્મદર ઊંચો રહે છે.
- (ii) કુટુંબનિયોજનની માહિતીનો અભાવ :
- કુટુંબનિયોજન એ સામાજિક પરિવર્તનનું એક મહત્ત્વનું સાધન છે.

► દંપતી છાલે ત્યારે બાળક મેળવી શકે તે
કુટુંબનિયોજનનો હેતુ છે. બાળકનો જન્મ નસીબને
આધીન બાબત નથી, પણ પસંદગીની બાબત છે.
ભારતીય સમાજમાં વ્યાપક ગરીબી, સામાજિક
રીતરિવાજો, ધાર્મિક માન્યતાઓ અને શિક્ષણના નીચા
સ્તરને કરણે કુટુંબનિયોજન સામે અવરોધો લેલા થાય
છે.

➤ વળી, કુટુંબનિયોજન માટેના વિવિધ ઉપાયો અને તે
માટેનાં સાધનોની જણકારીનો અભાવ તેમજ તેવાં
સાધનોના અપૂરતા પ્રમાણને લીધે જન્મદરનું
પ્રમાણ ઊચું રહે છે.

(3) વસ્તી-નિયંત્રણના ઉપાયોની વિગતવાર સમજૂતી આપો.

- વસ્તીવૃદ્ધિની સમસ્યાની ગંભીરતા સ્વીકારીને ભારત સરકારે 1950ના દાયકાશી વસ્તીનિયમનની નીતિ અમલમાં મૂકી છે.
- વસ્તીનીતિ અનુસાર વસ્તીનિયંત્રણ માટેના ઉપાયો નીચે મુજબ જાહેર કરવામાં આવ્યા છે :

1. લોકશિક્ષણ અને જગૃતિ :

- વસ્તીવધારાના ઊંચા દરને નિયંત્રિત કરવા માટે
જન્મદરને નીચે લાવવો તે મહત્ત્વનું લક્ષ્યાંક છે. આ
માટે લોકશિક્ષણ અને જગૃતિના કાર્યક્રમો અમલમાં
મૂકવા જોઈએ :
- 'નાનું કુટુંબ, આદર્શ કુટુંબ'નો સંદેશ લોકો સુધી પહોંચે
તે માટે લોકોમાં શિક્ષણનો વ્યાપ વધારવો જોઈએ.

- સ્થી-શિક્ષણ અંગે સમાજમાં જગૃતિ લાવવી જરૂરી છે.
- વસ્તીશિક્ષણ પરના ખાસ કાર્યક્રમો પ્રસારિત કરવા જરૂરી છે.
- વ્યાખ્યાન, નાટક, મૂક અભિનય, ગીતો વગેરે દ્વારા વસ્તી-નિયમન માટે જગૃતિ લાવી શકાય.
- 2000ની વસ્તીનીતિમાં મહિલાવિકાસના કાર્યક્રમોને અગ્રિમતા આપવામાં આવી છે.

- લગ્ન માટેની વય વધારવી, સમાજમાં લીઓનો દરજો
ઉંચો લઈ જવો તેમજ તેમના માટે રોજગારીની તકો
વધારવી વગેરે બાબતો પર વધુ ધ્યાન આપવામાં
આવ્યું છે.
- 14 વર્ષની વય સુધીનાં બાળકો માટે શાળાનો અભ્યાસ
ફરજિયાત બનાવાયો છે.

➤ પ્રાથમિક શિક્ષણ દરમિયાન શાળા છોડી જતાં
બાળકોના પ્રમાણમાં ઘટાડો કરવાનાં પગલાં
સૂચવવામાં આવ્યાં છે. સામાન્ય શિક્ષણ અને સ્થી-
રિક્ષણ જન્મદર ઘટાડવામાં સહાયભૂત થાય છે, તે
અનેક સંશોધનોથી ફલિત થયું છે. તેથી શિક્ષણ પર
ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

2. અસરકારક કુટુંબનિયોજન :

➤ કુટુંબનિયોજનનો હેતુ કુટુંબમાં બાળકોનું પ્રમાણ મર્યાદિત રાખી લોકોનું જીવનધોરણ સુધારવાનો અને માનવવિકાસ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. વિશ્વમાં સરકારી ધોરણે કુટુંબનિયોજન કાર્યક્રમનો અમલ કરનાર ભારત પ્રથમ દેશ છે. ઈ. સ. 1952થી ભારત સરકારે આ કાર્યક્રમ અમલમાં મૂક્યો છે.

► 2000ની વસ્તીનીતિમાં કુટુંબનિયોજન કાર્યક્રમને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે લોકશિક્ષણની સાથે કુટુંબનિયોજન સેવાઓ અને સવલતોમાં પણ વધારો કરવામાં આવ્યો છે. સંતતિનિયમનનાં સાધનો સસ્તાં અને સુલભ બનાવાયાં છે. વંધ્યીકરણના મહત્વને ઘટાડી અનિચ્છિત ગર્ભધારણને રોકવા માટેની સલામત પદ્ધતિઓનો પ્રસાર અને પ્રચાર વધારવામાં આવ્યો છે.

➤ આ કાર્યક્રમોની સફળતાનો આધાર લોકજગૃતિ અને શૈક્ષણિક સ્તર પર છે. ચીને 'એક બાળક'ના આદર્શને આવા કાર્યક્રમો દ્વારા સિદ્ધ કરી બતાવ્યો છે. ભારતનો પડોશી દેશ શ્રીલંકા અને ભારતનું કેરલ રાજ્ય આ ક્ષેત્રમાં સારું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

3. લગ્નવય :

➤ નાની ઉંમરમાં થતાં લગ્નોને કારણે મહિલાઓનો
પ્રજનનકાળ લાંબો રહે છે. પરિણામે જન્મનું પ્રમાણ ઊંચું
રહે છે. જો મહિલાઓ માટે લગ્નવય ઊંચી લઈ જવામાં
આવે, તો જન્મદર નીચો લઈ જઈ શકાય. 2002ની
વસ્તીનીતિમાં મહિલાઓ માટે લગ્નની ઉંમર 18 વર્ષને
બદલે 20 વર્ષ રાખવાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે.

4. મહિલાનો દરજો :

- સમાજમાં સ્ત્રીઓના દરજામાં વધારો કરવામાં આવે, તોપણ જન્મદર ઘટી શકે છે. જો સ્ત્રીઓને શિક્ષણ અને રોજગારીની સમાન તક આપવામાં આવે, તો તેવી સ્ત્રી સમજદારીપૂર્વક કુટુંબનું કે સીમિત રાખે છે.

5. પ્રોત્સાહન અને બિનપ્રોત્સાહન :

- કુટુંબનિયોજન કાર્યક્રમ અન્વયે સરકાર વંધ્યીકરણનું ઓપરેશન કરાવનાર દંપતીને પ્રોત્સાહનરૂપે આર્થિક મળતર આપે છે.
- વધતી વસ્તીને અટકાવવા ચીને 'એક બાળક'ના આદર્શને ન અપનાવનાર દંપતીઓના મળતા લાભો પાછા ખેંચી લેવાનું બિનપ્રોત્સાહનનું ઉદાહરણ પૂર્ણ પાડ્યું છે.

- જોકે, શ્રોતા સમયથી તેમાં છુટછાટો આપી છે.
- ભારતમાં બે બાળકોશી વધુ બાળકો હોય તેવાં દંપતી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની ચુંટણી લડી શકે નહીં તેવો નિયમ બિનપ્રોત્સાહક રહ્યો છે.

6. તબીબી સેવાઓનો વ્યાપ અને તેની અસરકારકતામાં

વધારો :

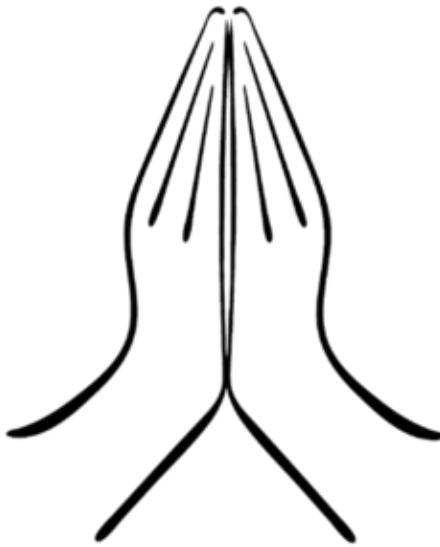
- ભારતમાં મૃત્યુદર નીચો હોવા છતાં વિકસિત રાજ્યોની તુલનામાં તે ઉંચો જણાય છે. સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછી ભારતમાં જાહેર આરોગ્યની સુવિધાઓમાં ઉત્તરોત્તર વિકાસ થયો છે. તેથી મૃત્યુદરમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો છે.

- મૃત્યુદર હજુ પણ નીચો જાય તેવાં અસરકારક પગલાં લેવાં અનિવાર્ય છે. તબીબીક્ષેત્રે થયેલાં સંશોધનો, અનેકવિધ સુવિધાઓ તેમજ વિવિધ પગલાં દ્વારા મૃત્યુદર અને બાળ-મૃત્યુદરને નીચી સપાટીએ લઈ જઈ શકાય તેમ છે :
 - પ્રજનન તથા બાળરોગોને લગતી સેવાઓ અને સવલતો વધારો કરવો.

- ચેપી રોગોની નાખૂદી માટે રસીકરણની પ્રક્રિયાને સુલભ અને અસરકારક બનાવવી.
- એઇડ્સ જેવા ભયાનક રોગોની બાબતમાં જાગૃતિ કેળવવી.
- અન્ય ચેપી તથા જાતીય રોગોના પ્રમાણમાં ઘટાડો કરવો.
- શ્રેવિસિમિયા જેવા રોગો અંગે જાગૃતિ કેળવવી.

► વિશ્વમાં સૌપ્રથમ ભારતે વસ્તીને નિયંત્રિત કરવા માટે ડૉ. એમ. એસ. સ્વામીનાથનના અધ્યક્ષપણા હેઠળ નવી વસ્તીનીતિ 2000 માટેની સમિતિની રચના કરી છે. આ વસ્તીનીતિમાં વિવિધ પગલાંને કારણે સમાજકલ્યાણની ઊંચી સપાઈ પ્રાપ્ત થતાં વસ્તીવધારો નિયંત્રિત થશે.

Thanks



For watching